

GENERALUL HENRI M. BERTHELOT ÎNTR-UN RĂZBOI ÎN FRANȚA ȘI ROMÂNIA (1916-1918)

I

Gheorghe I. Florescu

*“Ne-a fost un leal colaborator,
fără a înceta de a avea
mai ales la inimă
cauza țării sale.”*

București, 16 octombrie 1916
Radu R. Rosetti

Henri M. Berthelot (1861-1931) a fost unul dintre ofițerii francezi care au participat la Primul Război Mondial, însușindu-și astfel o experiență esențială pentru cineva care optase pentru cariera armelor. S-a confruntat, așadar, între 1914 și 1918, cu un timp al sacrificiilor supreme, fiind prezent pe diferite câmpuri de luptă – în Franța și România, dar și în Rusia ori Bulgaria –, a trăit durerea înfrângerii și, deopotrivă, bucuria victoriei, având șansa de a fi martorul unui eveniment care a cutremurat întreaga Europă. Și nu numai. În toți acești ani, a cunoscut personalități ilustre din sfera vieții politice, dar și generali, diplomați, oameni de cultură și intelectuali de marcă, privilegiu care l-a recompensat, într-un fel, pentru o existență neobișnuită, grevată de primejdiile caracteristice acelor vremuri. Anii Marelui Război au reprezentat pentru generalul francez un interstițiu în care și-a afirmat personalitatea, cu multiplele ei dimensiuni și nuanțe, constituindu-se în cel mai important capitol al biografiei sale.

Deși nu a fost un personaj oarecare, Henri M. Berthelot nu a reușit să se impună, în cei 70 de ani ai unei existențe notabile, printre marii comandanți de oști sau printre individualitățile remarcabile ale primelor trei decenii ale secolului XX francez. Acest fapt a fost relevat, în timpul din urmă, de studioșii care, ocupându-se de participarea României la războiul izbucnit în 1914, au încercat să explice importanța Misiunii militare franceze conduse de Berthelot, misiune care a activat în această țară între 15 octombrie 1916 și 9 martie 1918. Primul care a observat că generalul este puțin cunoscut în Franța, și numai în anumite cercuri, a fost Glenn E. Torrey, în momentul în care i-a editat jurnalul de război și o parte a corespondenței aferente¹. De fapt, el atrăsese atenția asupra acestei necunoașteri și mai înainte, scriind despre România și Primul Război Mondial². „The details of the career of General Henri Berthelot remain largely

¹ Glenn E. Torrey, **Biographical Introduction. Henri-Mathias Berthelot (1861-1931)**, în **General Henri Berthelot and Romania. Mémoires et correspondance, 1916-1919**, Edited, with a biographical introduction, by Glenn E. Torrey, Boulder, Colorado, East European Monographs, Distributed by Columbia University Press, New York, 1987, p. IX și urm. Versiunea română: **Introducere biografică. Henri Mathias Berthelot (1861-1931)**, în *Arhivele Prahovei*, Nr. 4, Ploiești, Editura Silex, 1999, p. 255-271.

² Idem, **Romania and World War I. A Collection of Studies**, Iași, Oxford, Portland, The

undocumented, even in France itself. He has no biographer and most dictionaries and encyclopedias give him the briefest notice or ignore him altogether”³, evidenția, în 1987, acela care îi publica jurnalul. Zece ani mai târziu, Jean Nouzille, un istoric militar francez, observa că „l’histoire ne semble avoir retenu de la vie exemplaire du général Berthelot que sa fonction de chef de la Mission militaire française en Roumanie de 1916 à 1918”, arătându-se și el surprins că „aucune biographie n’a été consacrée au général Berthelot en France”⁴. Trebuie precizat că aceste considerații au fost avansate de doi dintre cercetătorii care au ajuns întâmplător la Berthelot și nu cunoaștem și alte reacții asemănătoare. Istoricul american a devenit interesat de generalul care a condus o misiune în țara sa⁵, după ce l-a identificat mai întâi în România, în anii primei conflagrații mondiale. Cel de-al doilea l-a descoperit după ce Glenn E. Torrey – dar și alții între timp – l-a readus în actualitate.

Amândoi s-au arătat surprinși de tratamentul rezervat de francezi unui conațional de-al lor ajuns foarte cunoscut și respectat în România. Dar nu era vorba de indiferență, așa cum s-ar putea, eventual, presupune. Generalul Berthelot nu se afirmase, în vreun fel, în conștiința conaționalilor săi. Însă, în timp ce în Franța trecuse neobservat, în România, „Berthelot became and remains a major hero”, sesiza Glenn E. Torrey. „Symbolizing as he did, the support of France in those trying times he became the center of adulation and of a veritable cult, with humble peasants displaying a portrait of «daddy Berthelot» among their sacred icons, and his fame being recounted in popular songs of war”⁶. Jean Nouzille, apoi, după ce deplângea indiferența Franței față de generalul în discuție, evidenția atitudinea României, „pays qui lui a témoigné à maintes reprises sa reconnaissance et a entretenu le souvenir de celui qui fut l’ardent défenseur de la cause roumaine et alliée”⁷.

Aceste reflecții, care exprimau o nemulțumire și un reproș, pe de o parte, și o apreciere, precedată de o stare de surprindere, pe de altă parte, au fost determinate, în primul rând, de *ce* și *cât* s-a scris în Franța și în România despre Berthelot⁸. Astfel, după ce Berthelot însuși a publicat în 1927 niște note cu caracter

Center for Romanian Studies, 1999, *passim*.

³ Idem, **Biographical introduction**, p. IX. După încheierea redactării acestui text, Glenn E. Torrey a publicat monografia **Henri Mathias Berthelot. Soldier of France, Defender of Romania** (Iași, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 2001, 399 p.), care este prima biografie a generalului francez.

⁴ Jean Nouzille, **Le général Berthelot et la Mission militaire française en Roumanie, 1916-1918**, în George Cipăianu, Vasile Vesa, éditeurs, **La présence française en Roumanie pendant la Grande Guerre (1914-1918)**, Cluj-Napoca, „Presa universitară clujeană”, 1997, p. 17.

⁵ Cf. Glenn E. Torrey, **General Henri Berthelot’s Mission in America. 26 May-27 June 1918**, în *Arhivele Prahovei*, Nr. 3, Ploiești, Editura Silex, 1998, p. 54-56.

⁶ Idem, **Biographical Introduction**, p. IX-X.

⁷ Jean Nouzille, **op.cit.**, p. 17-18.

⁸ Gheorghe I. Florescu, **Generalul Henri Mathias Berthelot și România, 1916-1918**, în General Henri Berthelot, **Jurnal și corespondență. 1916-1919**, Traducere de Oltița Cîntec, Ediție, studiu introductiv și indice de Gheorghe I. Florescu, Iași, Editura Cronica, 1997, p. 17-20; Ediția a II-a, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

memorialistic⁹, Victor Pétin, fostul șef al Statului Major al Misiunii militare franceze, semna un volum intitulat **La drame roumaine, 1916-1918**¹⁰, în care pot fi întâlnite dese referiri la Henri M. Berthelot. Patru ani mai târziu, apărea la Iași un op semnat de Marcel Fontaine¹¹, fără a-l uita pe cel datorat lui Paul Bléry¹². Dar, nici un titlu nu-l privea, în exclusivitate, pe Berthelot. Treptat, atunci când Misiunea militară pe care a condus-o și-a pierdut actualitatea, de fostul subordonat al generalului Joffre nu a mai amintit nimeni. Nu putem spune că a fost uitat, deoarece nu ajunsese niciodată în atenția francezilor. Nici nu avem dreptul de a adresa cuiva vreo imputație, întrucât nu noi suntem în măsură să decidem când și despre cine ar trebui să-și amintească și să scrie francezii.

Au trecut mulți ani până când cineva, reluând tema Misiunii trimise de Paris, în toamna anului 1916, în România, a readus, pentru o clipă, numele lui Berthelot în memoria acelora care auziseră întâmplător de el înainte de Al Doilea Război Mondial. Astfel, în 1967, colonelul Constantini publica un articol care, chiar dacă nu era dedicat generalului, amintea de el¹³. La fel a procedat și Michel Roussin, cinci ani mai târziu, când a reluat investigațiile consacrate Misiunii conduse de Berthelot, fără a-și valorifica rezultatele¹⁴. În 1995, Jean Nouzille relua aceeași încercare, semnând două articole, apărute însă nu în Franța, ci în România¹⁵. Patru ani mai târziu, Jean-Noël Grandhomme publica și comenta testamentul generalului Berthelot¹⁶. La atât se

⁹ Général Berthelot, **Sur le front roumain en 1917**, I, în *La Revue de France*, Paris, No. 16, 15 Août 1927, p. 642-664; II, No. 17, 1-er Septembre 1927, p. 96-123; **Patru discursuri pronunțate de generalul Berthelot, D. de Saint-Aulaire, generalul Prezan și I.I.C. Brătianu**, Cu o introducere de Clameț, Iași, 1917.

¹⁰ **Préface du général Weygand**, Paris, Payot, 1932.

¹¹ **Avec la mission du général Berthelot**, Préface de N. Șerban, Iași, Édition Lutetia, 1936. Acest text reproducea conferința prezentată de Marcel Fontaine la 15 decembrie 1934, la Universitatea din Iași, în care rememora anii petrecuți în România, ca membru al Misiunii militare franceze. Întâlnirea a fost organizată de Le Cercle d'Etudes Franco-Roumaines „Lutetia”, urmând ca suma realizată cu această ocazie să fie folosită pentru începerea organizării unui muzeu „General Berthelot”.

¹² Capitain Paul Bléry, aviateur, **En mission en Roumanie**, Paris, s.a.

¹³ Colonel Constantini, **La Mission Berthelot en Roumanie, 1916-1918**, în *Revue de l'Armée*, Vol. 23 (4), Novembre, 1967.

¹⁴ Michel Roussin, **La Mission militaire française en Roumanie pendant la Première Guerre Mondiale**, Volume I, Paris, Université de Sorbonne Nouvelle (Paris III), 1972, 120 p.; Volume II, **Inventaire du fond roumain – Archives du Service Historique des Armées**, 204 p.

¹⁵ **Le général Berthelot et la Mission militaire française en Roumanie, 1916-1918**, în *Etudes danubiennes*, Vol. 11, No. 1, 1er semestre, 1995; **Ibidem**, în George Cipăianu, Vasile Vesa, eds., **op.cit.**, p. 17-50.

¹⁶ Dr. Jean-Noël Grandhomme, **Le testament du général Berthelot**, în *Arhivele Prahovei*, nr. 4, Ploiești, Editura Silex, 1999, p. 272-275. Cu un an înainte încheiasă o teză de doctorat intitulată: **Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie Méridionale, 1916-1918**, Paris; Vezi și articolul aceluiași: **Le général Berthelot auxiliaire de la diplomatie française en Roumanie (1922-1930)?**, în *La fin de la Première Guerre mondiale et le nouvelle Architecture géopolitique européenne*, Sous la direction de George Cipăianu, Vasile Vesa, Cluj-Napoca, Presses Universitaires de Cluj, 2000, p. 107-126. În același volum,

reduce tot ceea ce au publicat cercetătorii francezi, în țara lor sau în România, privitor la Misiunea militară condusă de Henri M. Berthelot, deci nu despre general, în mod expres. Nici un francez nu a scris, până în prezent, măcar un articol consacrat aceluia care, în 1917, colonelul Georges Dumon îi dedica poezia *Nous voulons*, clamând: „Nous voulons, pour toujours, clore la sombre Histoire/ Ecrite avec du sang, jalonnée de tombeaux/ De l'éternelle Paix allumer le flambeau./ Puis graver le mot *France* au Livre de Mémoire”¹⁷.

În România, generalul Berthelot a devenit, încă din timpul vieții, un personaj familiar, căruia locuitorii acestei țări i-au fost și i-au rămas îndatorați pentru că în anii Primului Război Mondial s-a aflat alături de ei. Așa cum era și de așteptat, despre el s-a scris, în presa vremii, încă din momentul sosirii în România, dedicându-i-se chiar unele texte speciale¹⁸. În 1923, când amintirea războiului era încă proaspătă, colonelul Bujac încerca să realizeze o primă trecere în revistă a activității Misiunii militare franceze, evidențiind și rolul lui Berthelot¹⁹. În anul morții generalului, după ce acesta fusese permanent în atenția opiniei publice românești, C. Dragu revenea și el asupra Misiunii franceze și a lui Berthelot²⁰. I s-a alăturat maiorul N. Cerbulescu, cu o broșură intitulată **Generalul Henri Berthelot**²¹, în care aduna diverse opinii avansate în presa română la moartea aceluia care a intrat în București, la 1 decembrie 1918, alături de suveranii României. Nu era deci un eseu biografic, dar se sugera o asemenea perspectivă, care era mai mult decât necesară. O intenție asemănătoare, până într-un punct, a avut și maiorul D. Cantea, care a scris despre **Generalul Berthelot și războiul de întregire a neamului nostru**²². În 1932, a fost editată o broșură care relua

vezi și Thierry Sarmant, **La désintégration de l'Armée russe sur le front roumain d'après les rapports du général Berthelot**, p. 231-249.

¹⁷ Colonel Georges Dumon, **En Roumanie. Quelques vers**, Ediție și studiu introductiv de Gheorghe I. Florescu, Iași, Editura Cronica, 1996, p. 24. Prima ediție a fost publicată în 1917, la Bacău.

¹⁸ N. Iorga, **Generalul Berthelot, în Războiul nostru în note zilnice**, Vol. III, <Craiova, 1923>, p. 267-268; **Salut adresée au général Berthelot, aux officiers et aux soldats de l'armée française, au nom de comité de réception, par le professeur N. Iorga**, Jassy, 1918; N. Iorga, **Generalul Berthelot**, în *Neamul Românesc*, București, 3 februarie 1931, p. 1; **Comemorarea unui mare soldat. Cuvântarea d-lui profesor N. Iorga**, București, 1931; Idem, **La moartea generalului Berthelot – Salutul României**, în *L'Ordre* din 4 februarie 1931; Gh. P<op>, **Generalul Berthelot în Ardeal**, în *Luceafărul*, Sibiu, Nr. 2, 15 ianuarie 1919, p. 44-45; **Generalul Berthelot în Săliște**, în *Luceafărul*, Nrs. 3, 4, 1, 15 februarie 1919, p. 57-58; **Generalul Berthelot la Alba-Iulia**, în *Alba Iulia*, Alba Iulia, 7 ianuarie 1919, p. 1; **După un an. 29 decembrie 1919**, în *Românul*, Arad, 30 decembrie 1919, p. 1.

¹⁹ Colonel Bujac, **Misiunea militară franceză în România**, în *România militară*, București, Nrs. 1-2, Ianuarie-Februarie 1923.

²⁰ C. Dragu, **Generalul Berthelot și misiunea franceză**, în *Revista infanteriei*, București, Nr. 348, Februarie 1931, p. 86-91.

²¹ Maiorul N. Cerbulescu, **Generalul Henri Berthelot**, Sibiu, 1931.

²² *Revista cavaleriei*, București, Nr. 2, Martie-Aprilie 1931, p. 265-272.

momentul împrumutării ofițerului francez²³, pentru ca în alta să fie adunate lucrările sesiunii solemne prin care Academia Română comemora un an de la moartea lui Berthelot²⁴. Tot în 1932, Aurel Cosma-Junior scria despre **Generalul Berthelot și dezrobirea românilor**²⁵.

Intervalul 1931-1939, cu complicațiile intervenite în evoluția internă a României, agravate de o deteriorare progresivă a realităților internaționale, a fost caracterizat de o îndepărtare a românilor de entuziasmul care i-a însuflețit imediat după încheierea Primului Război Mondial. Despre Berthelot nu a mai scris nimeni, cu excepția articolului inclus, în 1940, de Lucian Predescu în **Enciclopedia României**²⁶. Instaurarea comunismului și deformările impuse ca principii directoare ale istoriografiei l-au aruncat pe general într-o uitare nemeritată. Abia în 1967, cineva readucea în actualitate Misiunea militară franceză²⁷, ca pe o temă descoperită atunci, după trei decenii și jumătate de ignorare. Din nefericire, această încercare nu a determinat o abordare exhaustivă a subiectului și inițierea unui demers care să se încheie cu o biografie a generalului Berthelot. În 1980 se revenea la Misiunea militară franceză²⁸, redescoperită mereu și rămasă întotdeauna neelucidată. Trei ani după aceea, se mai adăugau câteva pagini unui „dosar” incomplet²⁹, pentru ca, în sfârșit, să se publice un repertoriu care putea determina o investigație amplă și lămuritoare³⁰. Dar nu s-a întâmplat așa. După o notă publicată în același an³¹, istoricul militar Eugen Bantea i-a dedicat Misiunii franceze două articole³², ducând puțin mai departe

²³ **Prinos de recunoștință Generalului Berthelot cu prilejul împrumutării sale**, București, 1932.

²⁴ Academia Română, **Ședința solemnă pentru comemorarea unui an de la moartea generalului Henri M. Berthelot, 29 ianuarie 1932**, București, 1932.

²⁵ București, 1932. Vezi și *Democrația*, București, Nrs. 4 și 5, 1932.

²⁶ Lucian Predescu, **Berthelot, Henri-Mathias**, în *Enciclopedia României*, Cugetarea, Ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999, p. 98. Prima ediție a fost publicată în 1940.

²⁷ Ion Foșeneanu, **Une mission militaire française en Roumanie (1916-1918)**, în *Revue Roumaine d'Histoire*, Bucarest, No. 3, 1967, p. 379-409.

²⁸ Cezar Ardeleanu, **Activitatea Misiunii militare franceze de aviație în România în perioada 1916-1917**, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, București, Nr. 13, 1980, p. 256-281. Mai înainte, însă, a fost publicată o culegere de studii intitulată: **Général H.M. Berthelot. 80 ans après la Mission française en Roumanie**, Bucarest, 1977, care nu a avut o difuzare normală.

²⁹ Gh. Sanda, Mihai Neaga, **Date privind misiunea medicală franceză în România din 1916-1918**, în *Momente din trecutul medicinei*, București, Editura Medicală, 1983, p. 621-625.

³⁰ **Documente din arhivele franceze referitoare la primul război mondial. Repertoriu**, Întocmit de Emilia Poștăriță-Ielița Gămulescu, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1983 (în continuare: **Documente**).

³¹ Paul Abrudan, **Vizita generalului Berthelot la Săliște**, în *Tribuna*, Cluj, Nr. 12, Decembrie 1983, p. 2.

³² Eugen Bantea, **Misiunea Berthelot și unghiurile ei de vedere asupra relațiilor franco-române**, în *Românii în istoria universală*, II/1, Coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, Universitatea “Al. I. Cuza”, 1987, p. 149-168; idem, **Misiunea militară**

investigația acestei teme. Dar se revenea la popularizarea ei în 1989³³, cu reluare unui aspect discutat în urmă cu șase ani³⁴.

Când cercetarea istorică din România și-a redobândit statutul ei firesc, adică după 1989, generalul Berthelot și Misiunea pe care a condus-o în 1916-1918 au resuscitat atenția specialiștilor. Dacă, în general, nu a fost depășit nivelul vechilor sondaje³⁵, în anii din urmă atenția acelora care s-au aplecat asupra generalului și a Misiunii sale a avut în vedere și aspecte neabordate anterior³⁶. Au fost introduse, în circuitul științific, noi informații documentare³⁷, încercându-se și unele abordări reca-

franceză din România și încetarea temporară a ostilităților de pe frontul român (sfârșitul lui 1917 – începutul lui 1918), în *AIIL*, XXV/2, 1988, p. 339-355.

³³ Constantin Antip, **Misiunea Berthelot la București și Iași (1916-1918)**, în *MI*, Nr. 12, 1989, p. 7-13.

³⁴ Dumitru Preda, **Serviciul sanitar al armatei române și relațiile sale cu Misiunea medicală franceză (1916-1918)**, în *Revista sanitară militară*, București, Nr. 3, 1989, p. 257-264.

³⁵ Cf. Constantin I. Stan, **Plecarea misiunii franceze din România**, în *Revista de istorie militară*, București, Nr. 2, 1992, p. 10-11; Idem, **Generalul Henri Mathias Berthelot, sprijinitor al cauzei naționale românești**, în *Sargeția*, Deva, XXV, 1992-1994; Idem, **Generalul Berthelot și revenirea familiei în București (18 noiembrie/1 decembrie 1918)**, în *Revista de istorie militară*, Nr. 2, 1999, p. 14-15; Dorin Stănescu, **Aspecte privind relațiile dintre Nicolae Iorga și generalul Henri Mathias Berthelot**, în *Anuar*, VIII, Ploiești, 1996, p. 404-406; Ion Bălan, **Generalul Berthelot și Giurgiu**, în *Anuar*, IX, Ploiești, 1997, p. 250; Mircea Stoia, **Vizita generalului Berthelot la Sibiu și Săliște**, în *Arhivele Prahovei*, Ploiești, Nr. 4, 1999, p. 145-150.

³⁶ George Cipăianu, **Le Général Henri Mathias Berthelot et la Bessarabie**, în *Transylvanian Review*, Cluj-Napoca, Nr. 4, 1996, p. 105-110; Idem, **Considérations sur les débuts de la Mission Militaire Française en Roumanie**, în *Transylvanian Review*, No. 3, 1997, p. 126-133; Andrei Căpușan, **Marcel Fontaine: "Am făcut parte din misiunea generalului Berthelot"**, în *Revista de istorie militară*, Nr. 3, 1997, p. 23-24; Nr. 4, p. 11-14; Nrs. 5-6, p. 19-20; Gheorghe Nicolescu, **Ion Antonescu și misiunea Berthelot în 1917, în 1917 pe frontul de est**, Coordonatori: Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu, Focșani, Editura Vrantop, 1997, p. 109-116; Idem, **Misiunea Berthelot (1916-1918). Începutul activității și rolul ei în disputa privind locul reorganizării armatei române**, în **Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu**, Coordonator Horia Dumitrescu, Focșani, Editura Empiro, 1999, p. 229-245; Idem, **Participarea misiunii militare franceze la cea de-a doua campanie din primul război mondial**, în *Ibidem*, p. 246-265; Cf. Constantin I. Stan, **Generalul Henri M. Berthelot și armatele aliate de la Dunăre (1918-1919)**, în *Anuar*, Ploiești, IX, 1997, p. 251-257; Eugenia Crișan, **Un general francez, proprietar în Țara Hațegului**, în *Arhivele Prahovei*, Ploiești, Nr. 4, 1999, p. 143-144; Constantin Dobrescu, **Generalul Berthelot – membru de onoare al societății „Progresul silvic”**, în *Anuar*, Ploiești, IX, 1997, p. 262; Virgiliu Z. Teodorescu, **Simboluri ale cinstirii dedicate generalului Henri Mathias Berthelot**, în *Anuar*, Ploiești, IX, 1997, p. 258-261; Ion Ionescu, **Armata română în războiul de întregire. Disfuncționalități conceptuale între ofițerii de comandament români și ai Misiunii Militare Franceze asupra metodelor și practicii ducerii războiului pe frontul din Carpații Meridionali**, în *Anuarul Muzeului Marinei Române*, Constanța, 1998, p. 24-30.

³⁷ Cf. Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, **Generalul Berthelot și România în documentele vremii**, în *Citadela*, Cerașu, Prahova, Nr. 1, Octombrie 1996, p. 87-101; Valeriu Florin Dobrinescu, Gh. Nicolescu, **Documente militare românești despre începuturile activității „Misiunii**

pitulative³⁸. În 1997, a apărut un volum în care au fost tipărite și trei colaborări care au revenit asupra lui Berthelot și a Misiunii sale, precum și un album intitulat **Berthelot și România**³⁹. În sfârșit, în același an a fost publicată versiunea românească a jurnalului lui Berthelot, o întreprindere editorială indispensabilă viitorului biograf român al generalului, precum și un articol referitor la contribuția Misiunii militare franceze la reorganizarea armatei române⁴⁰.

Nu am intenționat să creionăm o schiță bibliografică exhaustivă, întrucât demersul nostru nu reclamă o asemenea tratare. Am consemnat doar cele mai cunoscute încercări istoriografice care îl privesc direct pe Berthelot sau Misiunea militară franceză din România. Prima observație care se impune este aceea că nici în România nu s-a publicat, deci nu s-a scris, o biografie a generalului. El este numai aparent cunoscut, spre deosebire de Franța, unde nu că e uitat, ci nu a fost atât de important pentru a i se consacra studii speciale și, eventual, o biografie. Pentru România, Primul Război Mondial a fost un eveniment crucial. Întrucât Berthelot s-a aflat, în 1916-1918, alături de românii care încercau să realizeze statul națiune, el și-a dobândit, atunci, o popularitate rară, continuând a rămâne în memoria lor ca unul care i-a ajutat în circumstanțe decisive. Pentru faptele sale, a fost decorat, declarat cetățean de onoare, împrumutat, sărbătorit, cooptat în fel de fel de instituții și asociații, investit cu demnitatea de membru de onoare al Academiei Române, iar o localitate din Transilvania i-a purtat, pentru un timp, numele⁴¹. Toate aceste semne de recunoștință au fost determinate, așa cum am mai arătat, de ipostaza sa șef al Misiunii

Berthelot” și relațiile sale cu Stavka, în *Revista de istorie militară*, Nr. 6, 1996, p. 23-25.

³⁸ Cf. Gheorghe I. Florescu, **Misiunea militară franceză din România (1916-1918)**, în Colonel Georges Dumon, **op.cit.**, p. I-XXV. Vezi și *Anuar*, Ploiești, IX, 1997, p. 241-249; idem, **Generalul Henri Mathias Berthelot și România, 1916-1918**; Dorina N. Rusu, **Berthelot, Henri M.**, în **Membrii Academiei Române. 1866-1996. Mic Dicționar**, Iași, Fundația Academică „Petre Andrei”, Editura A92, 1996, p. 42-43.

³⁹ Dumitru Preda, **Le général Berthelot et la réorganisation de l’armée roumaine**, în George Cipăianu, Vasile Vesa, éditeurs, **op.cit.**, p. 51-62; Valeriu Florin Dobrinescu, Gheorghe Nicolescu, **Présence de la Mission Berthelot dans les documents militaires roumaines**, în **Ibidem**, p. 63-68; Vasile Vesa, **Les rapports entre les généraux Henri Mathias Berthelot et Louis Franchet d’Esperey, durant l’hiver 1918-1918**, în **Ibidem**, p. 163-171; Dumitru Preda (coordonator), Neculai Moghior, Tiberiu Velter, **Berthelot și Romania/Berthelot et la Roumanie. Album**, Traducere Ileana Vulpescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997.

⁴⁰ General Henri Berthelot, **Jurnal și corespondență, 1916-1919**; Petre Otu, **Reorganizarea armatei române și Misiunea Militară franceză**, în *Revista de istorie militară*, Nr. 2, 1997, p. 20-27. În 1999, Constantin Raicu a publicat **Testamentul generalului Berthelot**, în *Revista de istorie militară*, Nr. 3, 1999, p. 16-19. În 1998, Dumitru Preda a publicat articolul: **Generalul Henri Mathias Berthelot, un susținător consecvent al Unirii românilor din 1918**, în *Academica*, București, Nrs. 1-2, p. 47-48.

⁴¹ Cf. Gheorghe I. Florescu, **Generalul Henri Mathias Berthelot și România, 1916-1918**, p. 11-16. În decembrie 2000, comuna hunedoreană în care a fost împrumutat Berthelot a decis a se numi General Berthelot (Cf. Lucian Stanciu, **Comuna Unirea se numește acum Generalul Berthelot**, în *Evenimentul zilei*, București, 13 decembrie 2000, p. 4).

militare franceze. De fapt, o biografie Berthelot nu se justifică, în cazul României, ca fiind numai decât necesară. Dacă s-ar publica toate documentele care privesc Misiunea pe care a condus-o în 1916-1918, acest capitol ar putea fi considerat încheiat.

*

*

*

Despre Henri M. Berthelot s-au avansat, în diverse ocazii, numai cuvinte frumoase și flatante. Omagiindu-l, Parlamentul României recunoștea, în clipa dispariției generalului, prin vocea președintelui Camerei Deputaților, că “de la un capăt la altul al țării, toți fiii ei plâng cu pietate această ireparabilă pierdere, căci nu e locuitor al țării românești în mintea căruia să nu se fi întipărit adânc imaginea scumpă a marelui dispărut, nu e unul care să nu știe rolul covârșitor pe care el l-a jucat în tragica luptă pentru dezrobirea și întregirea neamului nostru”⁴². I.G. Duca, la rândul său, evidenția că, sosit în România, în toamna anului 1916, „șeful misiunii militare franceze a luat pe acele vremuri, repede, înfățișarea unui adevărat simbol, simbolul fraternității francezo-române”⁴³. N. Iorga, după ce scrisese de mai multe ori despre cel omagiat, conchidea că „Berthelot a fost, pentru națiunea românească, întruparea însăși a luptei sale pentru drept și prin credința lui nezguduită a devenit ctitor al acestei țări, un ctitor pe care, din generație în generație, îl vor pomeni cu recunoștință toți cei care vor trăi între granițele întregite pentru totdeauna ale patriei noastre”⁴⁴. Un general, Ștefan Holban, s-a alăturat și el celor care îl celebrău pe acela abia dispărut, recunoscând că „l-am iubit, mai întâi, pentru că era francez; l-am iubit pentru distinsa lui personalitate și sufletul său ales; l-am iubit pentru că ne-a adus o licărire de speranță într-un viitor mai bun, tocmai în clipele cele mai tragice ale epopeei noastre naționale”⁴⁵.

Toți cei care s-au referit vreodată la generalul Berthelot au avut numai cuvinte frumoase la adresa lui. Regele Ferdinand, de pildă, îl numea „Berthelot al nostru, căci el e și al nostru, prin calitatea sa de cetățean român și prin prietenia ce n-a încetat a dovedi țării noastre”⁴⁶. Un ofițer român remarcă, în 1931, că „dintre toți marii comandanți ai oștirilor aliate, Generalul Berthelot răsare în fruntea tuturor” și că el „ne-a cunoscut, ne-a apreciat și ne-a iubit”⁴⁷. Altcineva considera că “el a servit țara noastră și a ajutat neamul nostru, după cum și-ar fi servit propria sa patrie. El era părintele legendar al refacerii noastre, supranumit de poporul nostru «taica Bertălău»”. Pentru „opera” sa, „poporul nostru îi va rămâne veșnic recunoscător, iar amintirea Generalului Berthelot va fi pentru generațiile de mâine cel mai expresiv simbol al înfrățirii între aceste două popoare”⁴⁸. Generalul Constantin Găvănescul îl

⁴² Dezbatările Adunării Deputaților, ședința din 3 februarie 1931, p. 720.

⁴³ *Ibidem*, p. 722.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 723.

⁴⁶ Conte de Saint-Aulaire, **Cuvinte franco-române. Cuvântări și articole adunate și publicate de un comitet**, București, 1930, p. 32.

⁴⁷ Maior D. Cantea, **op.cit.**, p. 266, 271.

⁴⁸ Aurel Cosma-Junior, **op.cit.**, p. 8, 22.

caracteriza pe Berthelot, în 1918, ca fiind „unul din cei mai distinși generali ai Franței”⁴⁹.

Aceste considerații nu exclud, desigur, o tentă convențională, care trebuie avută în vedere pentru a nu aluneca pe panta exagerărilor. Altfel s-ar crede că Berthelot a fost un erou medieval, care a salvat România, în anii 1916-1918, de pericolul ocupației străine și de aceea toți românii l-au iubit și i-au plăns, în 1931, dispariția. Citind aprecierile formulate de-a lungul anilor, cineva ar putea pretinde că el a iubit România mai mult decât Franța și că a fost unul dintre cei mai mari generali ai țării sale. Conaționalii săi nu-l consideră așa. De fapt el nici nu a fost, vreodată, avut în vedere într-o asemenea perspectivă. Apoi, Berthelot a iubit România după încheierea Primului Război Mondial, pentru tot ceea ce această țară a făcut pentru el. Dar, în anii războiului, atunci când a condus acea Misiune militară atât de discutată – importantă pentru România, dar necunoscută în Franța –, el s-a comportat, în permanență, așa cum era și de așteptat, ca un francez. Niciodată nu și-a judecat prezența în România ca un român, punând deci interesele românești înaintea celor franțuzești. Cu aceste afirmații, nu intenționăm să-i reproșăm ceva. Dimpotrivă, dragostea sa pentru România, atâta cât a fost, nu-i poate fi pusă la îndoială pentru că nu a uitat nici o clipă că era francez.

*

*

*

În momentul în care Parisul l-a desemnat pe Henri M. Berthelot să conducă o misiune militară în România, generalul nu știa nimic sau aproape nimic despre țara în care urma să ajungă foarte curând. Nici românii nu știau nimic despre el. Dar, confrunțați cu dificultăți uriașe, ei nu se mai întrebau cine este, așteptându-l ca pe un salvator. „Singura speranță a Marelui Cartier era, își va aminti Constantin Argetoianu, sosirea generalului Berthelot și a Misiunii franceze”⁵⁰. Ion I.C. Brătianu, dezamăgit de eșecul operației de la Flămânda, a ajuns să accepte schimbarea generalului Dumitru Iliescu, înclinând către generalul Constantin Prezan, în defavoarea generalului Alexandru Averescu. Pentru a decide, însă, a considerat că era bine să-l aștepte pe Berthelot, de al cărui sfat avea nevoie⁵¹. Poate acesta a fost momentul în care Averescu a început să-l vadă pe Berthelot ca pe un virtual adversar al său. Și nu numai el a reacționat așa. „Aducerea generalului Berthelot, nota Radu R. Rosetti, nu a plăcut lui Iliescu, care ar fi dorit ca șeful Misiunii franceze să fie camaradul său de școală, colonelul M<aurice> Després, pentru a doua oară atașat militar la București”⁵². Oricum, primul ministru român l-a întâmpinat pe Berthelot, așa cum va relata Saint-Aulaire, cu

⁴⁹ Generalul C. Găvănescul, **Epopoea română. Războiul nostru pentru întregirea neamului (august 1916-aprilie 1918)**, Iași, 1918, p. 62.

⁵⁰ Constantin Argetoianu, **Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri**, Volumul al III-lea, partea a V-a (1916-1917), Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, București, Humanitas, 1992, p. 58.

⁵¹ I.G. Duca, **Amintiri politice**, Vol. II, München, Ion Dumitru-Verlag, 1981, p. 39.

⁵² General Radu R. Rosetti, **Mărturisiri (1914-1919)**, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Maria Georgescu, București, Editura Modelism, 1997, p. 132.

urarea: „Soyez le bienvenu, mon général. Je salue en vue, si vous le voulez bien, le chef d'état-major général des armées roumaines”, propunere repetată apoi de Regele Ferdinand, într-o formă mai insistentă⁵³. Suveranul român se va arăta încrezător că „le général Berthelot exercera sur l'armée roumaine, sans le mot, une sorte de dictature de la compétence, du sang-froid, de l'optimisme, du sourire, et un peu de la gastronomie”⁵⁴. N. Iorga, de asemenea, va opina că „Franța alesese bine trimețându-ni, din nenorocire prea târziu, împreună cu un grup de ofițeri cari știau ce înseamnă, nu războiul ca pe vremea lui Carol I, ci teribilul război modern, pe generalul Berthelot”⁵⁵. Ministrul plenipotențiar al Franței în România se arăta încântat de perspectiva sosirii lui Berthelot, întrucât, scria el, era „impossible de faire un meilleur choix pour une telle mission dans une telle situation”⁵⁶. I.G. Duca, însă, fără a reproșa ceva numirii făcute de Quai d'Orsay, gândea ca și N. Iorga, mărturisind că alegerea lui Joffre era bună, dar că „din nenorocire, misiunea lui nu a putut fi la București decât la începutul lui Octombrie și până atunci multe s-au întâmplat”⁵⁷.

Așadar, generalul Berthelot era așteptat de oficialitățile române cu speranța că va ajuta la ameliorarea situației tragice în care ajunsese România la atât de puțin timp după intrarea în război. Berthelot, la rândul său, după ce a fost surprins, la început, de o asemenea numire, a ajuns destul de repede îngrijorat de ceea ce îl aștepta. În primul rând, nu știa exact ce urma să facă. „Ma mission est extraordinaire et ma situation, vis-à-vis du commandement russe, comme auprès du gouvernement roumain, n'a rien de précis. Elle sera celle que je ferai!”⁵⁸, își încheia el prima notație jurnalieră. Abia plecat din Paris, niște studenți români care se întorceau în țară pentru a se înrola în armata aflată pe front l-au informat că va întâlni „en Roumanie un grand général qui gagnera certainement des victoires, car il a déjà gagné la guerre contre les Bulgares il y a trois ans: «Averesco»”⁵⁹. Un asemenea avertisment putea trece neobservat sau putea fi luat drept o formă de manifestare a orgoliului tineresc. Însă Berthelot nu a reacționat așa, ci a ținut să consemneze remarca în jurnalul său. Nu-i exclus ca acel nevinovat „incident” să fi reprezentat, pentru el, care venea în România în ipostaza de „consultant”, o luare-aminte care se va transforma, pe nesimțite, într-o permanentă adversitate față de Averescu⁶⁰.

⁵³ Comte de Saint-Aulaire, **Confession d'un vieux diplomate**, Paris, Flammarion, Éditeur, 1953, p. 347.

⁵⁴ **Ibidem**, p. 348.

⁵⁵ N. Iorga, **O viață de om așa cum a fost**, Ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, București, Editura Minerva, 1972, p. 492-493.

⁵⁶ Comte de Saint-Aulaire, **op.cit.**, p. 346.

⁵⁷ I.G. Duca, **op.cit.**, p. 28.

⁵⁸ **General Henri Berthelot and Romania. Mémoires et Correspondance, 1916-1919** (în continuare vom cita prescurtat: **Mémoires**), p. 3.

⁵⁹ **Ibidem**. Averescu a participat, ca șef al Marelui Stat Major, la campania din 1913, în cadrul celui de al doilea război balcanic.

⁶⁰ Despre raporturile Berthelot – Averescu vezi Eftimie Ardeleanu și Adrian Pandea, **Studiu introductiv**, în Mareșal Alexandru Averescu, **Notițe zilnice din război**, Volumul 1, 1914-1916 (Neu-

Ajuns în România, Berthelot va fi foarte atent la comportamentul celor din jur și deosebit de susceptibil față de orice apreciere care privea țara sa ori vreun conațional. La 16 octombrie 1916, abia sosit la Periș, el a fost oarecum surprins de acuzațiile indirecte proferate la adresa Franței. „Le premier ministre, M. Bratiano, ne cache pas sa déception, et il incrimine nettement le général Sarrail de n’avoir rien fait pour appuyer l’entrée en guerre de la Roumanie, alors qu’une offensive sérieuse en Macédoine avait été promise. Il m’est difficile de rétorquer ces arguments; je ne suis pas au courant des tractations et des promesses, mais il me semble que les plaintes sont exagérées. Je me borne à dire que la guerre demande des sacrifices et qu’il ne faut pas s’attendre à gagner des victoires facilement”⁶¹. Străin de realitățile românești, Berthelot s-a văzut pus în situația de a accepta eventualele observații, fără a replica, ci căutând, pentru început, explicații de circumstanță. După două zile petrecute în România, concluzia sa era că “On semble céder partout sur le front. Il faut arrêter partout l’idée de retraite: défendre avec acharnement à la frontière même, le sol national. Cela donnera le temps de voir et d’établir en connaissance de cause un plan d’opérations!”⁶². Așadar, fără a avea un proiect care să privească situația concretă din România, intenția lui era aceea de a resuscita dorința acestei nații de a rezista inamicului, indiferent de dificultăți. România nu putea ajuta Franța decât păstrând pe acest front armatele Puterilor Centrale, pentru a le ține astfel departe de orice câmp de luptă unde se aflau trupe franceze. Cu această intenție a venit Berthelot în România și tot ceea ce a făcut până la întoarcerea acasă a fost subordonat aceluiași gând. În ziua în care Berthelot consemna observațiile de mai sus, Radu R. Rosetti, care se bucura de „aprecierea generalului Berthelot”⁶³, așa cum singur nota, însemna în jurnalul său că șeful Misiunii franceze „ne-a fost un leal colaborator, fără a înceta de a avea mai ales la inimă cauza țării sale. Cine ar putea să-i facă o vină din această pricină?”⁶⁴. Totuși, o atare recunoaștere era precedată de o observație împărtășită de mulți conaționali. „Ca român, se confesa el, nu am fost măgulit de nevoia ca străinii să ne îndrume mersul lucrurilor”⁶⁵. Din această cauză, între membrii Misiunii și populația locală, îndeosebi cea aflată pe front, s-a instalat, mai ales la început, o stare de încordare, susceptibilă a întârzia colaborarea sperată. A fost nevoie de un timp pentru ca românii să-și înfrângă complexele și neîncrederea, iar francezii să învețe a-și masca orgoliile. „Un alt temei de neînțelegeri, remarca Rosetti, ușoare e adevărat, dar totuși neînțelegeri, venea de la faptul că au fost câțiva ofițeri francezi, puțin numeroși e adevărat, care au fost lipsiți de tact. Ei păreau a ne considera ca niște coloniali, poate nu ca negrii, dar ca algerienii, marocanii și indochinezi”⁶⁶. Reacțiile

trălitatea), Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Eftimie Ardeleanu și Adrian Pandeia, București, Editura militară, 1992, p. XXVII-XXX. Se poate consulta și **Misiunea militară franceză**, în Mareșal Alexandru Averescu, **op.cit.**, Volumul 2, **1916-1918 (Războiul nostru)**, p. 269-312.

⁶¹ **Mémoires**, p. 8.

⁶² **Ibidem**.

⁶³ General Radu R. Rosetti, **op.cit.**, p. 104.

⁶⁴ **Ibidem**, p. 135.

⁶⁵ **Ibidem**, p. 134.

⁶⁶ **Ibidem**, p. 133-134.

românilor erau uneori exagerate, cu atât mai mult cu cât ei îl priveau pe Berthelot, așa cum el însuși recunoștea, „comme un sauveur”, care, în loc de a se comporta ca atare, gândea că „Enfin j’espère que je pourrai rendre des services ici”⁶⁷. Or, cu o asemenea atitudine, Berthelot era departe de a convinge pe cineva că el era „salvatorul” așteptat.

Presupusa și mereu invocată colaborare româno-franceză era grevată, încă de la început chiar, de raporturile stabilite între Berthelot și unele dintre oficialitățile politice și militare românești. Așa cum remarcă Argetoianu, „misiunea franceză, cu generalul Berthelot în cap, nu-l iubea”⁶⁸ pe Ion I.C. Brătianu, adică tocmai pe acela care conducea guvernul român. Un asemenea comportament era de neconceput pentru cineva care pretindea că rațiunea – singura de fapt – a prezenței sale în această țară era aceea de a ajuta. Parisul nu-l trimisese pe Berthelot într-o țară pe care o îndemnase atât de mult să renunțe la statutul de neutralitate pentru a supraveghea viața politică și a decide ierarhiile militare. Implicându-se în chestiuni care nu-l priveau, Berthelot își depășea cu mult atribuțiile, provocând și întreținând situații conflictuale, ale căror consecințe se repercutau, bineînțeles, și asupra participării României la război. El era, în ultimă instanță, un ofițer experimentat, dar nu unul din elita militară franceză, la care nu ar fi renunțat, cu atâta ușurință, Quai d’Orsay-ul. Dar, odată ajuns în România, nu a rezistat tentației de a-și subordona, pe cât posibil, factorii de decizie politici și militari. Diplomatul Saint-Aulaire comunica de altfel Statului Major al armatei franceze, la scurt timp după sosirea în România a lui Berthelot, că el se impusese în raporturile cu comandamentul român, iar Regele adopta, fără discuție, propunerile lui⁶⁹. La 22 noiembrie 1916, Alexandru Marghiloman reținea în notele sale zilnice următoarea constatare: „Et tout semble peu à peu passer aux mains de Berthelot”⁷⁰. Indiferent de orientarea sa politică, deci de atitudinea față de Franța, o asemenea reflecție nu poate fi trecută cu vederea.

Cel mai cunoscut caz de adversitate reciprocă a fost acela care a existat între Berthelot și generalul Alexandru Averescu, comandantul unei armate române aflate pe front. Cu doi ani mai în vârstă decât Berthelot, Averescu părea că se născuse pentru a fi militar. Își desăvârșise studiile în Italia, funcționase în diplomatie, avansând în ritmul specific armatei și fiind chiar ministru de Război, în anii 1907-1909. A fost profesor, publicând diferite lucrări de specialitate, a îndeplinit unele misiuni speciale în străinătate, ajungând șef al Statului Major și unul dintre favoriții Regelui Carol I. Era un om cu multă personalitate, sever, bun organizator și încrezător în sine. Din punct de vedere militar, el era superior lui Berthelot, vorbea câteva limbi străine și era conștient de valoarea lui. Orgolios și răsfățat, nu a agreat ideea ca reorganizarea armatei române, după insuccesele de început, să-i fie încredințată unui străin, indiferent cine ar fi fost

⁶⁷ *Mémoires*, p. 9.

⁶⁸ Constantin Argetoianu, *op.cit.*, p. 170.

⁶⁹ *Documente*, p. 104. Vezi și General Radu R. Rosetti, *op.cit.*, p. 152.

⁷⁰ Alexandru Marhiloman, *Note Politice*, Vol. II, 1916-1917, București, 1927, p. 288. Vezi și A.A. Mosslov, *Misiunea mea în România. Curtea Imperială a Rusiei și Curtea Regală a României în timpul războiului (Memorii)*, Ediție pregătită pentru tipar, prefată și adnotată de Marin C. Stănescu, București, Casa de editură Silex, 1997, p. 55.

acela. Așadar, nu era, aprioric, împotriva lui Berthelot, considerându-l un adversar al său, dar nu-i surâdea perspectiva ca între el și Rege sau altcineva să se interpună un necunoscut, care putea deregla o ierarhie situațională, bazată pe influențe personale, interese particulare sau de grup etc. În sfârșit, prezumțios cum era, nu putea accepta circumstanța ca faptele sale să fie discutate, eventual, de o persoană care se pretindea neutră. În momentul sosirii generalului Berthelot în România, “singurul șef ascultat” era Averescu, “comandantul singurei armate rămase în picioare”, așa cum scria Argetoianu. Dar Misiunea franceză a ajuns destul de repede să-i fie împotriva, “fiindcă se temea de eventualitatea unui guvern Averescu, despre care se șoptea și cu care nu s-ar fi înțeles deloc”⁷¹. Averescu, la rândul său, “refuzase pentru refacere concursul Misiunii franceze, declarase că ofițerii români erau tot așa de bine în stare ca cei francezi să reorganizeze și să completeze unitățile, nu primise decât câțiva tehnicieni însărcinați să arate specialiștilor noștri mânuirea armelor noi și repeta cui vrea să audă că generalul Berthelot era un cât se poate de mediocru ofițer de stat-major! Multă vreme, remarcă Argetoianu, nici nu voise să ia contact cu dânsul și a trebuit să vie Berthelot la comandamentul generalului român să-i facă cunoștință, *pentru aparențele unei colaborări care n-a existat în realitate până la sfârșitul războiului*”⁷². Prima întâlnire între Berthelot și Averescu s-a consumat la 20 octombrie 1916, la inițiativa primului, cum era și firesc, care recunoștea că “je tiens à voir”. Contrariat de conținutul rapoartelor provenite de la Averescu, generalul francez recunoștea că “Je voudrais savoir de lui exactement ce qu’il en est, et quels sont ses projets”. Comentând întrevederea, Berthelot nota: “Abord très froid et peu sympathique, regard faux que cherche à esquiver les yeux de son interlocuteur. Que peut bien être cet homme?”⁷³. Punându-și această întrebare, Berthelot părea a fi mai interesat de eventualele defecte ale generalului român – pasibile a justifica o atitudine anume –, decât de o colaborare firească. La rândul său, Averescu, discutând vizita, scria că “nu știu dacă a fost simplă politeță sau sinceritate, dar a împărtășit în totul, absolut în totul, vederile mele”⁷⁴. Se pare că dincolo de suspiciunea reciprocă, Berthelot era destul de abil pentru a-și masca adevăratele intenții. Patru zile mai târziu, bucuros parcă de a-l acuza din nou, generalul francez, după ce se arăta nemulțumit că Averescu nu era înlocuit, aducea în discuție “la valeur morale du personnage”⁷⁵. “Personajul”, iritat de o nouă vizită, se întreba “ce situațiune are el în armată?” și cum s-a putut accepta ca membrii Misiunii franceze să-i controleze pe comandanții români⁷⁶? După o altă întrevedere, care a avut loc la 2 noiembrie 1916, Averescu se confesa jurnalului său notând: “care este rostul acestor vizite, nu pot să înțeleg”. Respingând sfaturile interlocutorului său, generalul român conchidea că acela care “a avut ideea cu aducerea francezilor, nu cred că a făcut ceva bun. Eu înțeleg și umilința, dar cu folos real. În cazul acesta ne-am umilit și nici nu văd,

⁷¹ Constantin Argetoianu, **op.cit.**, p. 170.

⁷² **Ibidem**, p. 181.

⁷³ **Mémoires**, p. 11.

⁷⁴ Mareșal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 49.

⁷⁵ **Mémoires**, p. 12.

⁷⁶ Mareșal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 63.

nici nu prevăd compensațiunea”⁷⁷. Berthelot, în schimb, nota că “Ce général a une singulière conception de l’organisation, qui consiste à désorganiser les unités qu’on lui envoie!”⁷⁸. Peste nouă zile, adăuga: “Esprit étroit, susceptible, indiscipliné, vrai type de général politicien. La compagne de 1913 l’a mis sur le pavois: pensez donc! gagner une guerre sans tirer un coup de fusil! Je crains fort que cette guerre, contre un ennemi déjà vaincu, n’ait été une mauvaise école pour l’armée roumaine, en laissant méconnaître la nécessité de la bataille et affaiblir l’idée de sacrifice!”⁷⁹. Dacă, mai înainte, acuzațiile proferate la adresa generalului român aveau în vedere calitatea lui de om al armelor, de această dată ele luaseră forma unor calomnii insidioase, inacceptabile pentru cineva sosit în România cu mai puțin de o lună în urmă. Mai mult decât atât, această surescitare amenința să se transforme într-o regretabilă atitudine antiromânească. Pornirea sa împotriva comandantului Armatei a II-a ajunsese atât de departe încât, în aceeași zi, întâlnindu-l pe Ion I.C. Brătianu, îi mărturisea că “Cet homme (Averescu – n. ns.) est un danger pour la Roumanie”⁸⁰. Din păcate, controversa a continuat, luând la un moment dat forme neîngăduite de colaborarea reclamată de o situație foarte gravă. Profund descurajat de rezultatele ofensivei sugerate de Berthelot, Averescu a ajuns să admită, în sfârșit, că “suferim soarta pe care o merităm!”, adăugând: “trebuie să recunosc fără înconjur, că sunt și eu vinovat”⁸¹. La două zile după această mărturisire, care îi făcea cinste, deși venea prea târziu, Averescu, chestionat fiind de Mihail Cantacuzino, îi declara că “Berthelot, atât cât am putut să-l cunosc, nu-mi inspiră mare încredere. Va fi fost un foarte bun comandant de corp de armată, ca executor în subordine. Nu am până acum impresiunea că este dotat și cu darul de a scruta viitorul strategic, pentru a se ridica la nivelul comandamentului de armate”⁸². Eșecul operațiunii gândite de Berthelot îi dădea dreptate generalului român. Afirmările sale nu se refereau decât la calitățile militare ale “preopinentului” său, păstrând, în rest, un ton cumpătat și o atitudine civilizată.

Cei doi generali nu erau văzuți la fel de soldatul de rând și de diferite personalități ale vremii. Averescu, foarte popular, era privit de soldați ca singurul comandant capabil de fapte eroice. Era înalt, slab, vorbea puțin și impunea respect. Berthelot, în schimb, “era un om vesel, rotund la trup și plin de optimism înviorător. Îmi plăcu, scria Regina Maria, din prima zi, dar văzui îndată că va avea mult de învățat până să cunoască pe români și adevărata stare de lucruri de la noi”⁸³. Prințul Carol a fost impresionat de întâlnirea cu șeful Misiunii franceze, “un om deosebit, înalt, gras, un colos, [...] care trezește admirație, este extraordinar de calm și inspiră

⁷⁷ **Ibidem**, p. 70. Vezi și General Radu R. Rosetti, **op.cit.**, p. 145.

⁷⁸ **Mémoires**, p. 15.

⁷⁹ **Ibidem**, p. 18.

⁸⁰ **Ibidem**.

⁸¹ Mareșal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 86, 87.

⁸² **Ibidem**, p. 88.

⁸³ Maria, Regina României, **Povestea vieții mele**, Volumul III, Traducere din limba engleză de Mărgărita Miller-Verghi, Ediție îngrijită și note de Ioana Cracă, București, Editura Eminescu, 1991, p. 84.

foarte multă încredere și numai auzindu-l vorbind”⁸⁴. N. Iorga considera că “pe lângă rușii dispuși a-și mânca semințele pe marginea șoselei, dincolo de care ai noștri mâncau pământul, întâia dovadă de interes a Aliților ni sosi în persoana simpaticului, optimistului general frances Berthelot, a cărui înfățișare singură, reunind ce are mai sănătos și voios burghesia franceză, era în stare să ridice sufletul”⁸⁵. Pentru Constantin Argetoianu, “generalul Burtalău al nostru” “nu *vorbea* niciodată, ci *cânta* sau modula cel puțin sunetele”. Era “deschis”, “jovial și optimist”, “ne iubea sincer și judeca situația noastră, *nu din punct de vedere francez, ci din cel românesc*”⁸⁶. Această din urmă observație era determinată de o efuziune de moment, surprinzătoare pentru cineva înclinat să nege și să persifleze eventualele calități sau sentimente ale cuiva. În sfârșit, Radu R. Rosetti, un apropiat al generalului, consemna în notele sale zilnice, la 16 octombrie 1916, că “vine la cartier generalul H.M. Berthelot, impunător prin volumul său”, “devenit de atunci o figură legendară la noi. Ca fizic, o namilă de om, atât de înalt încât nu se băga de seamă cât de gros era și atât de gros încât înălțimea sa părea mai mică decât era în realitate. În proporție cu talie sa era și pofta sa de mâncare, neegalată, după cunoștința mea, decât de acele ale generalului Traian Moșoiu și intendentului căpitan V. Cuzen. Un cap mare rotund cu ochi albaștri și un mic barbișon completau înfățișarea sa. Atât mâinele cât și labele picioarelor erau foarte mari. Fiul unui jandarm, nu-i era rușine de originea sa modestă și avea în firea sa multe trăsături caracteristice ale țăranului în general și ale celui din Burgundia în special. Era înzestrat cu o memorie fenomenală și cu o judecată rece. Muncitor, era de o meticulozitate deosebită și cerea precizie în toate. Nu se lăsa niciodată deznădăjduit, fondul caracterului său fiind un constant și sănătos optimism”⁸⁷. Așa era văzut Berthelot de români, în notații care nu pot fi acuzate de răutate sau intenții denigratoare. Aluziile sau trimiterile directe la dimensiunile sale fizice se încheiau de fiecare dată cu o apreciere de simpatie pentru însușirile lui.

Deși era înconjurat din toate părțile de o afecțiune netrucată, Berthelot ajunsese ca după o săptămână de la intrarea în București să afirme că “j’aimerais certes mieux commander mon corps d’armée sur la Somme”. “Les Roumains sont vraiment dans une triste situation”, scria el, “ils n’étaient nullement préparés à la guerre, et leur indolence naturelle fait que les semaines après leur entrée en action, ils n’y sont encore pas”. Dar, adăuga el, “certes, leur soldat paraît bon, ou tout au moins endure; mais leur commandement est d’une faiblesse extraordinaire”⁸⁸. Fără a ști ce gândea generalul francez despre români și despre prezența lui printre aceștia, Regina Maria continua să-l considere “omul care trebuie să ne ajute și să mântuie țara noastră”,

⁸⁴ Carol II, **Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice**, Vol. I (1904-1939), Ediție de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, București, Editura Silex, 1995, p. 29.

⁸⁵ N. Iorga, **Supt trei regi**, București, 1932, p. 232; idem, **O viață de om așa cum a fost**, p. 493.

⁸⁶ Constantin Argetoianu, **Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri**, Volumul al IV-lea, Partea a V-a (1917-1918), Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1993, p. 61, 148.

⁸⁷ General Radu R. Rosetti, **op.cit.**, p. 132, 134.

⁸⁸ **Mémoires**, p. 12-13.

întrucât “el are mai multă experiență decât noi” și de aceea “trebuie să ascultăm de el”⁸⁹. Dar nu toți românii gândeau la fel. Duiliu Zamfirescu, bunăoară, deprimat de “bătălia de la București”, pe care o preconizase Berthelot, scria că “el (Berthelot – n.ns.) avea un singur lucru cu adevărat bun: pieptul soldaților noștri. Dar – adăuga fostul diplomat – a-ți scoate pieptul înainte, când inamicul te bombardează de la o depărtare la care tu nu ajungi, nu mai este bravură, ci sacrificiu nefolositor”⁹⁰. La 25 noiembrie 1916, Berthelot se vedea pus în situația de a nota în jurnalul său că “On se plaint du peu d’activité de nos aviateurs. Je demande au général Joffre un autre chef, pour mettre à leur tête, que celui primitivement envoyé”⁹¹. Iată, deci, că nu numai românii puteau fi învinuiți pentru inactivitatea lor. Trei zile mai târziu, însă, revenea la obișnuitele lamentații, întrucât, după nereușita “bătălie a Bucureștilor”, încheiată cu o retragere dezordonată, “On ne sait malheureusement pas quel fonds faire sur des troupes aussi inconsistentes. Un jour elles se battent bien, et le lendemain, c’est la panique, on ne sait pourquoi”⁹². După atâtea motive de nemulțumire, recunoștea că “Dans tout ce pays de Roumanie, nous sommes presque dans un coin de France car on parle le français assez couramment. Il n’est pas une petite ville ou l’on ne trouve quelqu’un qui vous comprenne et qui vous réponde. [...] Enfin, ils sont très bavards et il est difficile de leur faire garder un secret. A part cela tout à fait charmants. Nous sommes admirablement accueillis partout et je n’ai pour mon compte qu’à me louer de la manière dont nous sommes traités”⁹³. Dacă ar fi fost numai atât și tot avea o motivație pentru a-și justifica prezența în această țară uitată de Europa și chiar de Franța.

Iarna 1916-1917 a fost, așa cum se știe, un anotimp deosebit de dificil pentru beligeranța României. Retragera în Moldova, izolarea, dezorganizarea armatei, lipsa oricărei perspective au contribuit la instalarea unei atmosfere de neîncredere generală. Totul părea pierdut și nu se aștepta altceva decât sfârșitul iminent al unui vis prea frumos. Familiarizat oarecum cu realitățile românești, Berthelot îi scria cumnatei sale că “La situation est en effet de plus en plus difficile, et je ne sais ce qui restera de la Roumanie si les Russes ne viennent pas promptement à son aide”⁹⁴. “Ici, il est impossible de compter sur quoi que ce soit”, observa el, deoarece “Ce qui est le plus extraordinaire, c’est la mentalité des gens ici. Personne ne cherche à réagir. Tout le monde est affalé. Les officiers roumains sont les premiers à donner le mauvais exemple. Les gens en place pensent surtout à leurs propres intérêts et pas du tout à ceux de leur pays. Vous ne sauriez croire la veulerie qui régné partout!”⁹⁵. În ziua în care erau consemnate aceste gânduri, Radu R. Rosetti menționa “noi incidente între

⁸⁹ Maria, Regina României, **op.cit.**, p. 86.

⁹⁰ Duiliu Zamfirescu, **Opere**, VI, Partea a II-a, Ediție îngrijită de Ioan Adam și Georgeta Adam, **Publicistică și memorialistică (1917-1921)**, București, Editura Minerva, 1987, p. 224.

⁹¹ **Mémoires**, p. 21.

⁹² **Ibidem**, p. 22.

⁹³ **Ibidem**, p. 23.

⁹⁴ **Ibidem**, p. 28.

⁹⁵ **Ibidem**.

membri ai Misiunii militare franceze și ofițeri de-ai noștri. Vinovați de astă dată sunt colonelul Pétain și căpitanul Pincemain, care pierd noțiunea rostului lor aci și se exprimă despre armata noastră în termeni nepermisi⁹⁶. Manifestările de genul acesta nu erau întâmplătoare, iar consecințele lor se repercutau, bineînțeles, și asupra raporturilor generalului francez cu țara pe care pretindea că încerca să o ajute. De altfel, chiar și el nutrea aceleași sentimente față de români. La 10 decembrie 1916, deci la o zi după ce Rosetti se văzuse obligat să recunoască “incidentele” amintite, Berthelot îi scria din nou cumnatei sale, relatându-i că “C’est d’autant plus agréable, que la figuration des Roumains m’est pénible de plus en plus. On ne trouve ici personne qui soit vraiment digne de commander; ce sont des gens sans caractère dans les quels il est bien difficile d’avoir confiance”. “Quant aux Russes, continua el, ils ont une force d’inertie incommensurable. Au fond, dans cette tempête, on constate partout que s’il n’y avait la France toute l’Europe serait boche depuis longtemps. Et ce sera pour moi un sensible plaisir le jour où je prendrai le chemin du retour”⁹⁷. Prin urmare, experiența sa românească devenise un supliciu, gândindu-se doar la întoarcerea acasă. Dacă România era o țară unde nimic nu era normal, Franța, în schimb, îi apărea ca unica salvatoare a Europei. Uitase că situația în care ajunsese România se datora, în mare parte, Franței, care se angajase să declanșeze o ofensivă în momentul intrării Bucureștilor în război, pentru a nu-și mai respecta apoi promisiunea. Prezența lui Berthelot pe acest front nu reprezenta altceva decât o încercare de a compensa urmările unui gest care nu putea fi uitat. Berthelot, la rândul său, în loc de a se arăta preocupat de gândul de a ajuta cu ceva, aborda o atitudine moralizatoare, nepotrivită pentru acele vremuri.

Parcă simțind ceea ce se întâmpla, Regina Maria l-a contactat, având cu el o discuție prelungită și nu de conveniență, după care scria că “fui tulburată când văzui că pierduse ceva din frumoasa lui încredere”⁹⁸. Interlocutorul său, însă, nu a acordat nici o importanță acelei întrevederi, fiind preocupat de ceea ce făcea Averescu și de moralul lui⁹⁹. Într-o scrisoare din 14 decembrie 1916, generalul francez revenea la propriile observații, care începuseră a-l interesa. “Les Roumains, considera el, sont vraiment au dessous de tout ce qu’on peut imaginer: aucune énergie. J’avais pensé au début qu’on pourrait peut-être faire quelque chose avec leur armée et nous étions à peu près satisfait du résultat; mais dès qu’il s’est agi de se battre sérieusement, c’est devenu une volée de moineaux, officiers ent tête”. La rândul său, “Le gouvernement roumain est odieux et pense presque uniquement a ses intérêts”, învedera același observator. Concluzia acestor remarci, lesne de întrevăzut, era aceea că “Vraiment cela n’est pas beau de vivre entre alliés orientaux. On ne sait jamais ce qu’ils pensent, et j’en soupçonne plus d’un de mentir effrontément, même sur des choses qui n’ont

⁹⁶ General Radu R. Rosetti, **op.cit.**, p. 163.

⁹⁷ **Mémoires**, p. 29.

⁹⁸ Maria, Regina României, **op.cit.**, p. 115.

⁹⁹ **Mémoires**, p. 29-30. Intuind reacția lui Berthelot, Averescu revenea la vechea întrebare: “nu ar fi fost, pe de altă parte, mai cu cale să se fi însărcinat un ofițer român cu reorganizarea armatei noastre?” (Mareșal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 100).

pour moi aucun intérêt”¹⁰⁰. Referindu-se, în sfârșit, și la el, generalul ajunsese să recunoască, nu prea târziu, că “Pour faire quelque chose, il faudrait que je dispose d’une beaucoup plus grand nombre d’officiers français”¹⁰¹. Cu această subliniere, el accepta, implicit, că până în acel moment nu făcuse mare lucru, dar nu părea afectat de o asemenea constatare. Pentru el conta, înainte de orice, situația țării sale și se bucura să consemneze ultimele “Nouvelles glorieuses de Verdun”, urmate de “un télégramme de compliments pour la mission”¹⁰², semnată de mareșalul Joffre.

Dar, exact în momentul în care era feliicitat pentru ceea ce ar fi făcut, chipurile, Misiunea militară pe care o conducea, Berthelot era informat de intenția rușilor de a impune refacerea armatei române în Rusia, între Nipru și Bug, deci în spatele frontului. Aflând aceasta, el reacționa imediat: “C’est inadmissible”¹⁰³. Refuzul său nu era determinat, în primul rând, de considerente care vizau situația României, ci de interesele Franței. Retragerea armatei române în Rusia ar fi atras după sine o creștere a influenței Petrogradului la Iași, în detrimentul Parisului. De altfel, același Janin îl consilia să se îndepărteze de Rege, “au moins ostensiblement!”¹⁰⁴, pentru a nu trezi suspiciuni din partea rușilor. Prin urmare, interesele românești nu mai contau atunci când ele contraveneau intențiilor franceze. După surprinderea din prima clipă, Berthelot a înțeles că situația era mai complicată decât în aparență și a reacționat în consecință. Informându-l pe Joffre despre manevra rușilor, el se străduia să demonstreze că o eventuală rechemare a Misiunii pe care o conducea ar fi fost judecată ca un mare eșec moral al Franței, eșec ale cărui repercusiuni vor deveni sesizabile în România postbelică¹⁰⁵. Dacă până atunci întoarcerea în țară fusese considerată o eliberare, în momentul în care o asemenea perspectivă devenise un subiect la ordinea zilei, dar împotriva intereselor franceze, Berthelot nu-și mai dorea să plece din România.

Scriindu-i din nou cumnatei sale, la sfârșitul anului 1916, el se întreba: “Que nous réserve la nouvelle année?”, răspunzându-și imediat: “J’espère bien qu’elle verra la victoire definitive et la fin de cette guerre qui comptera dans la vie des peuples!”¹⁰⁶. Victoria pe care o spera nu o vedea posibilă pe frontul românesc, unde retragerea în fața germanilor va continua “et la Roumanie aura subi le sort de la Serbie”¹⁰⁷. Încheindu-și scrisoarea, pe care o voia un fel de dare de seamă asupra anului ce se încheia, Berthelot conchidea: “Vous voyez que la situation ne me paraît pas très belle dans ce coin ici. Il y a cependant un point de vue qui a sa valeur de toute façon, c’est que les allemands ont amené sur ce front 32 divisions, et c’est toujours 32 divisions qui ne sont pas sur le front français, et c’est làbas que je vois le succès qui mettra fin à

¹⁰⁰ *Mémoires*, p. 31.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, p. 32, 33.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 33.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 34; *Documente*, p. 133.

¹⁰⁵ *Documente*, p. 134.

¹⁰⁶ *Mémoires*, p. 36.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

la guerre”¹⁰⁸. Remarca finală era, desigur, o recunoaștere a intențiilor avute în vedere de Quai d’Orsay atunci când a cerut României să intre în război, promițându-i un sprijin care nu a mai venit. Situația României la sfârșitul anului 1916 era tragică, dar important era că, chiar așa stând lucrurile, un însemnat număr de soldați germani, care ar fi putut lupta împotriva Franței, au fost obligați să se confrunte cu soldații români, pentru a-i înfrânge și a-i obliga să accepte ocupația străină. Misiunea franceză nu fusese trimisă atât de departe de țară din dragoste față de România, ci din interes. Iar interesul de a ajuta România era justificat întotdeauna de interesele Parisului. Ajutând România, cu această Misiune militară, care era foarte departe de ceea ce avea nevoie o țară nepregătită pentru război, Franța a avut în vedere, în primul rând, calculele ei. Generalul Berthelot a venit în România fără a primi niște instrucțiuni precise, el înțelegând că sarcina sa era aceea de a ajuta România, întrucât astfel servea interesele țării lui.

La începutul anului 1917, presiunile Rusiei au devenit din ce în ce mai amenințătoare pentru Berthelot și oamenii săi, pe care Stavka îi dorea ostracizați în spatele frontului, dincolo de Nipru, sau plecați din România. Deranjat de înscenările rusești, generalul francez scria că “Il me vient une vague idée que l’arrière pensée de la camerilla russe est de laisser battre ou éloigner l’armée roumaine, et, après la victoire des alliés, se poser en libérateurs et réclamer comme prix de leur concours la Moldavie, rien que cela!”¹⁰⁹. În următoarea zi, adică la 5 ianuarie 1917, el nota că, discutând cu Regele Ferdinand chestiunea retragerii în Rusia, “Il me dit qu’il n’y consentira que si l’on ne peut faire autrement. J’ajoute qu’il est toujours possible de rester, que c’est un devoir de tenir jusqu’au bout un lambeau du sol roumain, et je donne l’exemple de la Belgique”¹¹⁰. A.A. Mossolov, ministrul Rusiei în România, în acea vreme, va regreta că “n-am reușit să-l conving pe generalul Berthelot să ne accepte punctul nostru de vedere și părerea sa avea prioritate în cercurile guvernamentale românești”¹¹¹. Diplomatul rus, la curent cu discuțiile pe această temă, preciza că “ei (francezii – n.ns.) considerau, probabil, și pe bună dreptate, că șederea soldaților români în Rusia ar slăbi influența franceză”¹¹². Împotriva unei asemenea soluții se declarau nu numai românii și francezii, dar și atașații militari ai Angliei, Belgiei și Italiei, prezenți la Iași¹¹³.

Aparent, generalul Berthelot revenise la sentimente mai bune față de România. Intervențiile sale, în favoarea țării în care se afla, lăsau această impresie. Totuși, la 7 ianuarie 1917, îi scria nepotului său că “Décidément j’éprouverai un joli plaisir le jour où je prendrai le chemin du retour, et je ne moisirai pas en route. A part les anglais, nou n’avons pas fait un riche chopin avec tous nos alliés!”¹¹⁴. România intra, desigur, printre acei aliați.

¹⁰⁸ **Ibidem.**

¹⁰⁹ **Ibidem**, p. 37.

¹¹⁰ **Ibidem**, p. 38. Vezi și **Documente**, p. 141.

¹¹¹ A.A. Mossolov, **op.cit.**, p. 81.

¹¹² **Ibidem.**

¹¹³ **Mémoires**, p. 38.

¹¹⁴ **Ibidem.**

Peste mai puțin de două săptămâni, i se confesa din nou cumnatei sale, mărturisindu-i că “Il faut en effect se méfier des Russes aussi bien que des Roumains qui, les uns et les autres prennent des décisions extraordinaire, sans la moindre réflexion, sans se préoccuper des conséquences qu’elles peuvent avoir, et avec une insouciance qu’on ne trouverait pas chez un enfant de dix ans”¹¹⁵. Mai departe o informa că “Nous allons nous occuper de refaire cette armée roumaine sur le pied de 15 divisions en lui donnant tout le matériel utile. J’espère qu’en trois mois nous aurons obtenu un résultat; mais dès que cela sera en train, je pense que je pourrai sans inconvénient demander a rentrer en France et je vous avoue que c’est avec un vif plaisir que je prendrai le chemin de retour”. Descurajat, obosit și indispus, el își încheia spovedania pe un ton acuzator: “Vous pensez que je quitterai tout cet orient avec joie, dès que je le pourrai, car on n’a pas idée de ce qui se passe par ici, et je ne pense pas que je reprenne de sitôt le chemin de l’est lorsque j’aurai pris ma retraite. Plus je vais, plus j’ai un sentiment de dégoût pour les choses et les gens d’ici”¹¹⁶. Scriindu-i din nou aceleași “Ma chère Louise”, la 8 februarie 1917, Berthelot observa că “Tout le front est très calme; mais en restant ainsi calme on ne fait pas de prisonniers et on ne sait plus ce que les Boches ont laissé sur ce front”¹¹⁷. Așadar, nici liniștea nu-l mulțumea, gândindu-se că în aceste condiții Berlinul ar retrage de pe acest front o parte a trupelor lui, care puteau fi duse pe un front unde luptau francezii. Ca și altădată, înainte de toate conta ceea ce se întâmpla în Franța. Deși se decisese mai demult, abia acum își informa corespondenta că hotărâse să meargă la Petrograd, unde spera să-l vadă pe generalul Édouard de Castelnau, deoarece “Je voudrais lui poser la question de ma rentrée en France” “et je vous avoue que je préférerais de beaucoup me trouver en France au moment où l’on tapera définitivement sur le boche et où l’on fera la trouée qui les reconduira jusqu’au Rhin. Les moyens actuels doivent le permettre, et comme je le disais dans une de mes dernières lettres, je pense que c’est seulement chez nous qu’on est de taille à faire l’effort décisif. Aucun de nos alliés, sauf peut-être l’Angleterre, n’est capable de l’énergie nécessaire”¹¹⁸. Încă o dată, deci, Berthelot își exprima dorința de a se întoarce în țară, lăsând a se înțelege, fără dubii, că prezența în Franța, la acea oră, era mai importantă pentru el decât conducerea Misiunii trimise de Paris în România. De altfel, era și foarte dificil pentru el de a-și continua acțiunea începută în urmă cu patru luni, într-o atmosferă care îi era defavorabilă din multe puncte de vedere.

Un moment important în clarificarea atitudinii afișate de generalul francez față de România l-a constituit vizita întreprinsă de el la Petrograd, în a doua jumătate a lunii ianuarie 1917. Încă din 9 ianuarie, Berthelot îl informase pe Regele Ferdinand despre intenția sa de a merge în Rusia, pentru a-i spune generalului V.I. Gurko, șeful Stavkăi, că “le roi, le gouvernement, l’armée doivent rester sur le sol roumain et ne pouvant aller s’installer en Russie”. O asemenea cerere era într-un totuși justificată,

¹¹⁵ **Ibidem**, p. 42.

¹¹⁶ **Ibidem**, p. 42-43.

¹¹⁷ **Ibidem**, p. 47.

¹¹⁸ **Ibidem**, p. 47, 48.

întrucât “Il est certain qu’ils y seraient prisonniers de la politique russe et cette politique ne m’inspire aucune confiance. A Petrograd, el est nécessaire de régler, avec la commission interalliée qui doit s’y réunir, la question du ravitaillement de la Roumanie en matériel et munitions, suivant les possibilités des fabrications en France et en Angleterre. La roi m’approuve complètement et ne voit que des avantages à ce voyage”¹¹⁹. Discutând, în acest sens, cu Gurko, la 22 ianuarie 1917, generalul rus “paraît se rendre à ces raisons, non sans m’avoir dit que j’étais plus roumain que les roumains! Avec un sourire qui me fait douter de sa sincérité”¹²⁰. Peste mulți ani, rememorând această scenă, Saint-Aulaire va adăuga, probabil de la sine, că Berthelot ar fi răspuns: “Non, mais je suis Français et, dans cette affaire, les intérêts de mon pays sont les mêmes que ceux de la Roumanie”¹²¹. Comentând rezultatele acestei vizite, el concluziona că “Il est certain que ma situation ici n’est pas toujours agréable, car pour les Russes je suis un témoin trop averti de leurs appétits, et beaucoup de Roumains ne me savent aucun gré de me mettre en travers de leurs défaillances. Malgré cela, c’est mon devoir de remonter le moral de tous et d’obtenir que tout le monde agisse dans l’intérêt commun des alliés, en y mettant toute la patience et l’obstination nécessaires”¹²². Ca de fiecare dată până atunci, înainte de interesele României contau cele ale Alianților, dar în primul rând ale Franței.

Reîntors la Petrograd, convocat fiind de generalul Castelnau, Berthelot îl informa, la 17 februarie 1917, asupra “toutes les questions roumaines”. În timpul discuției, nota Berthelot, “Il me fait un visage de bois et après m’avoir bien laissé parler, il résume la conversation par ces mots: «Il ne faudrait pourtant pas nous mettre à dos la Russie à propos de la Roumanie!»”¹²³. Remarca lui Castelnau exprima de fapt opinia Parisului, deci și a șefului Misiunii militare franceze. Numai că Berthelot, acționând în România, se vedea obligat ca între aceasta și Rusia să o prefere pe cea dintâi, deși ar fi părăsit-o oricând. O zi mai târziu, vizitându-l pe Georges M. Paléologue, ambasadorul Franței la Petrograd, omul Quai d’Orsay-ului se arăta convins că “Nous sommes dans une impasse, et il n’est pas possible de nous brouiller avec la Russie, alors qu’en Roumanie même, on n’approuve pas toujours votre action”. Surprins de o asemenea neînțelegere a situației generale, cu atât mai mult cu cât interlocutorul său era un diplomat, Berthelot se întreba: “Que veut dire celà? Dans quels milieux suis-je? Mais qu’importe – se liniștea el – après tout! J’ai ma conscience pour moi et je continuerai à faire mon devoir. Si je sens que je suis de trop, je demanderai mon rappel”¹²⁴. Prin urmare, așa se gândea și la Paris, unde

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 39-40.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 43.

¹²¹ Comte de Saint-Aulaire, *op.cit.*, p. 368. Vezi și Général Pétin, **La drame roumain, 1916-1918**, Préface de général Weygand, Paris, Payot, 1932, p. 149; Paul Oprescu, **Relațiile României cu aliații în anul 1917**, în **România în primul război mondial**, București, Editura Militară, 1979, p. 308.

¹²² *Mémoires*, p. 45-46.

¹²³ *Mémoires*, p. 48.

¹²⁴ *Ibidem*.

România nu mai prezenta o importanță destul de mare pentru a fi preferată chiar și cu riscul de a trezi suspiciunile Rusiei. De altfel, Parisul acceptase deja pretențiile Petrogradului în chestiunea rostului și al viitorului Misiunii militare franceze¹²⁵. Dar Berthelot nu fusese informat încă asupra ultimelor decizii adoptate de diplomația franceză în relațiile ei cu Petrogradul.

Revenit la Iași, s-a trezit pus într-o situație nu prea plăcută, întrucât nu știa ce îi va rezerva viitorul. Oricum, rolul său nu mai putea fi cel de la începutul misiunii sale în România. Mulți oficiali români erau nemulțumiți de importanța care i se rezervase din chiar ziua sosirii la București. Rusia se arăta nemulțumită de prezența sa în România, sugerând întoarcerea în țară. Chiar și Parisul își modificase atitudinea, pentru a nu supăra Petrogradul, dar nu numai pentru asta. Înțelegând noua conjunctură, care nu-i mai era favorabilă, Berthelot nu mai putea fi cel de odinioară. Dar, până să se clarifice lucrurile, el a început să pună în practică planul reorganizării armatei române.

O complicație neașteptată, care i-a surprins pe toți, a intervenit în momentul în care, la Petrograd, a izbucnit revoluția rusească, “o veste neliniștitoare”¹²⁶, cum o considera Regina Maria. Consemnând același eveniment, Berthelot preciza că “Je n’augure rien de bon de ces événements. La guerre va maintenant passer au second plan sur le front oriental”¹²⁷. La 13 martie 1917, la o zi după izbucnirea revoluției ruse, Marele Stat Major al armatei franceze îl informa pe Berthelot că refacerea armatei române va dura mult timp, din cauza proastei comunicații, propunându-se deci reducerea efectivului Misiunii militare și revederea programului șefului ei în marginile acordului cu Înaltul Comandament rus¹²⁸. Așadar, generalul se vedea pus în situația de a renunța la planul său. Parisul îi limitase prepotențele, pentru a menaja umorile rusești. Între interesele românești și cele franceze, era și de presupus că vor avea câștig de cauză cele din urmă, pe care trebuia să le servească și Berthelot. Totuși, la 19 martie 1917, Ferdinand îi acorda “Steaua României” și se declara, în continuare, împotriva evacuării armatei române în Rusia¹²⁹. În replică, Berthelot a înmânat, din însărcinarea guvernului francez, în prezența Regelui, decorația de Mare Ofițer al Legiunii de Onoare generalilor Constantin Prezan și Alexandru Averescu, considerând că “Celà s’appelle échange de civilités”¹³⁰. Comentând gestul, comandantul Armatei a II-a scria că “aș fi renunțat la toate onorificențele acestea, în schimbul adoptării planului meu pentru viitoarea ofensivă”¹³¹.

Primăvara anului 1917, anul în care, spera Berthelot, se va încheia războiul, debutase cu evenimente deosebite. În Rusia izbucnise o revoluție, ale cărei

¹²⁵ Cf. **Documente**, p. 171-172.

¹²⁶ Maria, Regina României, **op.cit.**, p. 173. Însemnarea era făcută în ziua de 13 martie 1917, iar revoluția izbucnise cu o zi înainte.

¹²⁷ **Mémoires**, p. 53.

¹²⁸ **Documente**, p. 183-184.

¹²⁹ **Mémoires**, p. 57.

¹³⁰ **Ibidem**, p. 58; Mareșal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 121.

¹³¹ Mareșal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 121.

repercusiuni vor influența într-o măsură foarte importantă evoluția evenimentelor internaționale. Ea a fost urmată de intrarea, la 6 aprilie 1917, a S.U.A. în război. România depășise o iarnă cumplită și părea hotărâtă să continue războiul, deși schimbările din Rusia o priveau în mod direct. Berthelot, descumpănit de evenimentele intervenite în ultimul timp, nu știa cât va mai rămâne în România și care va fi statutul său. Întâlnindu-se cu Regina, la 2 aprilie 1917, el era totuși vesel și, observa suverana, “nu prea e pesimist nici măcar în privința armatei noastre, însă e mâhnit din pricina revoluției din Rusia și îi înțelege urmările; se întreabă ca și noi care îi vor fi urmările”¹³². Veselia generalului, remarcată de cei care l-au întâlnit, evidenția faptul că nu-l afecta situația României, care nu-i era indiferentă, dar nici nu-i provoca o îngrijorare sesizabilă. Îl consumau schimbările din Rusia pentru că era convins că urmările acestora se vor repercuta, indiscutabil, asupra Franței.

O săptămână mai târziu, la funeraliile unor membri ai misiunii franceze, “Je dis – nota el – quelques mots à la mémoire des disparus et à l’amitié franco-roumain que le sacrifice de leur vie doit renforcer, car c’est dans les jours de tristesse et de deuil qu’on sent toute la valeur de l’amitié”¹³³. Saint-Aulaire, generalul Constantin Prezan și premierul Ion I.C. Brătianu au procedat și ei la fel. O clarificare de moment a situației șefului Misiunii militare franceze au determinat-o instrucțiunile primite de el, la 20 aprilie 1917, de la ministrul de Război al Franței¹³⁴. Până la decizia definitivă, el trebuia să aștepte numirea succesorului său și să continue reorganizarea armatei române. Noile dispoziții, care le modificau pe cele din 21 februarie 1917, erau determinate, evident, de izbucnirea revoluției din Rusia, nu de vreun eveniment petrecut în România. În aceeași zi, Berthelot observa că “Le front est toujours calme, trop calme, car en restant aussi inactifs, les russes rendent un mauvais service aux alliés, en laissant les boches faire ce qu’ils veulent, en leur permettant de récupérer des troupes pour les porter sur le front occidental, ou relever d’autres troupes éprouvées. Ils se rendent aussi mauvais service à eux-mêmes car l’oisiveté est mauvaise conseillère et les soldats en profitent pour tenir des meetings, faire des manifestations avec drapeaux rouges, et, chose plus grave, déclarer tout haut qu’ils en ont assez de la guerre”¹³⁵. Surprinde faptul că și în aceste împrejurări el nu încetase a-l acuza pe Averescu, despre care scria că “Tel Jupiter Olympian, il s’enveloppe de nuages et ne veut rien entendre! Croit-il donc que nous sommes venus en Roumanie uniquement pour notre plaisir?”¹³⁶. Nici Averescu nu părea să fi uitat o adversitate cunoscută și comentată de toată lumea. Constantin Argetoianu consemna că “misiunea franceză se amesteca unde nu-i fierbea oala (după părerea lui Averescu) și nu-l lăsa să-și pregătească armata după capul lui, deși el își luase întreaga răspundere și regele îi făgăduise la Târgu Frumos că [...] îl va scuti pe el și pe ofițerii lui de «rușinea controlului străin»”¹³⁷.

¹³² Maria, Regina României, **op.cit.**, p. 183-184.

¹³³ **Mémoires**, p. 60.

¹³⁴ **Documente**, p. 202.

¹³⁵ **Mémoires**, p. 62-63.

¹³⁶ **Ibidem**, p. 64.

¹³⁷ Constantin Argetoianu, **op.cit.**, Volumul al III-lea, Partea a V-a (1916-1917), p. 230.

Nemulțumit de faptul că nu se mai bucura de autoritatea inițială, Berthelot îi scria nepotului său, subliniind: “tranquillité toujours trop grande sur le front. Effervescence politique à l’intérieur. Le roi vient de prendre les devants, et a promis une réforme agraire”. Mai grav decât toate i se părea, așa cum recunoștea de altfel, că “J’ai depuis quelque temps la sensation qu’on oublie un peu trop en France notre rôle ici, et que nous ne sommes pas soutenus contre les Russes aussi énergiquement qu’il le faudrait”¹³⁸. Pentru a se liniști, măcar în parte, a decis să meargă la Petrograd, unde se afla Albert Thomas, care îi putea furniza explicațiile necesare. Dar, informațiile oferite de acesta, despre gravele dificultăți din Franța, i-au sporit neliniștea¹³⁹. Chiar și așa ori poate tocmai de aceea, “Je lui parle – adăuga Berthelot – de la situation de l’armée roumaine: elle se remet rapidement et sera en état, dans peu de temps, de reprendre dans opérations plus actives. Ses 700.000 hommes ne sont pas une quantité négligeable dans la coalition. Le ministre de l’armement est bien de cet avis”¹⁴⁰.

¹³⁸ **Mémoires**, p. 64.

¹³⁹ **Ibidem**, p. 66.

¹⁴⁰ **Ibidem**.